

26.3.2019

EOAK/1759/2019

Ratkaisija: Apulaisoikeusasiamies Pasi Pölönen

Esittelijä: Esittelijäneuvos Jarmo Hirvonen

HENKILÖTODISTELUN VASTAANOTTAMINEN KUVA- JA ÄÄNITALLENTEELTA HOVIOIKEUDESSA

Oikeusministeriö on pyytänyt eduskunnan oikeusasiamiehen lausuntoa arviomuistiosta (Mietintöjä ja lausuntoja 2019:6), joka koskee henkilötodistelun vastaanottamista videotallenteelta hovioikeudessa. Lausunto on pyydetty annettavaksi lausuntopalvelussa (lausuntopalvelu.fi).

Eduskunta on edellyttänyt hallituksen selvittävän tarpeen ja mahdollisuudet ottaa käyttöön järjestelmä, jossa suullinen näyttö otetaan muutoksenhakutuomioistuimissa vastaan kärjäoikeudessa tehdyn kuva- ja äänitallenteen avulla (EV 308/2014 vp – HE 246/2014 vp).

Pyydettyinä lausuntonani kiinnitän oikeusministeriön huomiota jäljempänä selostettaviin näkökohtiin.

Yleisiä näkökohtia

Kun hovioikeusuudistuksesta on nyt kulunut yli 20 vuotta, aika saattaa olla kypsä sen tunnustamiseen, että uudistus perustui sellaisiin henkilötodistelua koskeviin lähtökohtiin, joita nykyisin pidetään osin virheellisinä.

Vaatimus siitä, että hovioikeuden on otettava henkilötodistelu vastaan uudelleen, perustuu ajatukseen siitä, että hovioikeuden on saatava ratkaista asia parhaan mahdollisen oikeudenkäyntiaineiston perusteella. Todistajan välittömän kohtaamisen ja uudelleen kuulemisen oletettiin tarjoavan parhaat lähtökohdat henkilötodistelun uskottavuuden arviointiin myös hovioikeudessa. Tämä ei kuitenkaan pidä paikkaansa. Todistajan muisti ei ajan kuluessa parane vaan huononee, eikä todistajan ulkoisesta käytöksestä tai olemuksesta ylipäätensä voida tehdä luotettavia päätelmiä kertomuksen uskottavuuden suhteen.

Kuten arviomuistiossakin (s. 24) on mainittu, korkein oikeus ([KKO 2013:96](#), kohta 8) on todennut seuraavaa:

”Nykyisin vallitsevan oikeuspsykologisen käsityksen mukaan henkilötodistelun luotettavuutta ei voida juurikaan perustaa henkilön puhetavasta, ilmeistä ja eleistä taikka tunnereaktiosta oikeudenkäynnissä tehtävien havaintojen ja vaikutelmien varaan (Esimerkiksi Christianson - Ehrenkrona: Psykologi och bevisvärdering, 2011 ja Haapasalo: Todistajanpsykologia - aikuiset todistajat teoksessa Santtila - Weizmann-Henelius (toim.), Oikeuspsykologia, 2008 sekä Granhag - Stridbeck: Psychological Perspectives on the Evaluation of Evidence teoksessa Granhag (toim.) Forensic Psychology in Context, 2010). Suurempi merkitys on kertomuksella itsessään, kuten sen keskeisen sisällön johdonmukaisuudella, realistisuudella ja muuttumattomuudella sekä yksityiskohtien runsaudella.”

Arviomuistiossa todetuin (s. 22–23) tavoin oikeudenkäynnissä kuultavien henkilöiden muistikuvat oikeudenkäynnin kohteena olevista tapahtumista ovat hovioikeuden pääkäsittelyyn tultessa usein heikentyneet. Tyypillistä onkin, että hovioikeuden pääkäsittelyssä kuultavat henkilöt

ilmoittavat muistaneensa tapahtumat paremmin käräjäoikeudessa ja kaikkein parhaiten esituskinnassa. Usein kuultavat myös aiheellisesti ihmettelevät, miksei hovioikeus voi tukeutua suoraan aikaisemmin annettuihin kertomuksiin.

Käräjäoikeuden ja hovioikeuden pääkäsittelyjen välinen aika aiheuttaa myös muita kuin muistikuvien heikkenemisestä johtuvia virhelähteitä kuultavien kertomuksiin. Erityisesti sellaisissa rikosjutuissa, joissa kysymys on vielä käräjäoikeusvaiheessa sotkemisvaaran vuoksi vangittuina ja yhteydenpitorajoitusten kohteena olleiden vastaajien omista ja muiden jutussa kuultavien henkilöiden kertomuksista, riski kertomusten merkittävään muuttumiseen hovioikeusvaiheessa on suuri. Kuultavat ovat usein keskustelleet oikeudenkäynnin kohteena olevista tapahtumista käräjäoikeudessa tuomittujen vastaajien kanssa tai saaneet tietää, mitä muut käräjäoikeudessa kuullut ovat kertoneet. Kertomuksia ja tapahtumia on käräjäoikeuskuulemisten jälkeen niin ikään saatettu käsitellä julkisuudessa tai sosiaalisessa mediassa tavalla, joka asettaa kuultaville paineita kertomusten muuttamiseen tai vähintäänkin muistamattomuuteen hovioikeudessa.

Käräjäoikeudessa annettujen kertomusten tehokkaaseen hyödyntämiseen hovioikeudessa on siis vahvoja arviomuistiossa todettuja reaalisia perusteita. Järjestelmää voisi kuitenkin olla syytä kehittää vielä pidemmälle kuin mitä nyt kaavaillaan. Videoiden sijasta tai ohella hyödynnettäviksi voisivat nimittäin tulla myös sanatarkasti puhtaaksi kirjoitetut toisinnot (litteroinnit).

Kun olettamus siitä, että välittömyys (siis todistajan näkeminen ja kokeminen) sellaisenaan tuottaisi todistelun uskottavuuden arvioinnissa merkittävää lisäarvoa, ei ole nykytiedon valossa totta, on aiheellista pohtia, mitä lisäarvoa videoiden katsominen hovioikeudessa tuottaa verrattuna esimerkiksi sanatarkasti puhtaaksi kirjoitettujen kirjallisten todistajankertomusten tarkasteluun.

On sinänsä selvää, että tekniikan tuomia uusia mahdollisuuksia on syytä oikeudenkäynneissä kaikin tavoin hyödyntää. Nykytekniikalla äänen ja kuvan tallentaminen on helppoa ja halpaa. Tallentamisen tulisikin tapahtua rutiininomaisesti esituskintakuulusteluista lähtien. Kaikki kuulemiset esituskinnassa ja tuomioistuimissa tulisi tallentaa mieluiten sekä kuvana että äänenä, jotta kiistanalaisia tilanteita (esimerkiksi tunnustukseen johtaneet olosuhteet esituskinnassa) voitaisiin tarvittaessa tarkastella jälkikäteen tallenteilta. Käräjäoikeusvideoiden rutiininomainen uudelleen katselu muutoksenhakuasteessa on kuitenkin tarpeetonta, jos kuulemisen sisällöstä tai olosuhteista ei ole varsinaista riitaa.

Ylipäättään esituskinta- ja käräjäoikeusvaiheen kuulusteluihin tulisi panostaa siten, että mahdollistetaan kattavasti asian ratkaisemiseksi merkittävien tietojen saaminen samalla kontradiktoria periaatetta toteuttavalla tavalla. Erityisesti rikosasioista puhuttaessa tämä tarkoittaa muun muassa kaikkien prosessin osallisten kuulustelua edeltävän riittävän ajallisen ja tiedollisen varautumisen turvaamista ja kuulusteluiden laadukasta suorittamista siten, että asia tulee perusteellisesti selvitetysti tarvittavien täydentävien kysymysten myötä ja ylipäättään vuorokuulustelun keinoin. Kun henkilötodistelu otetaan vastaan hyvin jo alioikeudessa, pienenee tarve uusien seikkojen esille ottamiseen muutoksenhakuvaiheessa, jolloin muutoksenhakuvaiheessa myös voidaan tukeutua vahvemmin ensimmäisen oikeusinstanssin suullisen todistelun tallenteeseen joko videoidussa tai litteroidussa muodossa, tai näiden yhdistelmänä.

Kertomusten kirjallinen muoto (litterointi) ja sen hyödyntämiseen liittyvät hakuominaisuudet tarjoavat huomattavasti videoiden katselua nopeamman ja tehokkaamman tavan tutustua käräjäoikeudessa annettuihin kertomuksiin. Tarvittaessa videot voitaisiin toki katsoa hovioikeudessa joko kokonaan tai osaksi. Kuten olen jo viitannut, vaihtoehtona Ruotsin mallin suoralle seuraamiselle Suomessa voitaisiinkin luoda videoiden ja litteroidun materiaalin yhdistelmään perustuvia sujuvampia toimintamalleja.

Litteroituihin kertomuksiin tutustuminen on helpompaa ja tarkempaa kuin videoiden katselu. Lukiessa kertomuksen sisältöä voi olennaisissa kohdissa pysähtyä miettimään ja kertomuksen eri kohdissa annettujen lausumien vertailu on helpompaa. Lukija voi keskittyä kertomuksen sisältöön eikä hänen tarvitse kiinnittää huomiota toisarvoisiin seikkoihin kuten puhujan olemukseen tai esiintymistyyliin. Kertomuksen epäolennaiset kohdat (esimerkiksi lainvoimaiseksi jäänyttä tuomion osaa koskevat kohdat) on lukiessa helppo sivuuttaa toisin kuin videoita katseltaessa.

Todistajan kuulemisesta tehdyn videon katsomisen ja kuulemisesta tehdyn litteroinnin lukemisen eroa voidaan havainnollistaa tarkastelemalla sitä eroa, mikä tiedon välityksessä on kuunneltaessa ja katseltaessa puheenjohtajan suorittamaa tuomion julistamista verrattuna tilanteeseen, jossa tuomio tulee liitetiedostona sähköpostiin. Vaikka julistettu tuomio olisi sanasta saan sama kuin myöhemmin saatava tuomion kirjallinen versio, tuomion lukeminen paljastaa aina, että osa julistetun tuomion sisällöstä ”on mennyt ohi”. Näin käy myös välittömästi vastaanotetuille suullisille todistajankertomuksille. Osa puheen sisällöstä menee kuulijalta aina ohi.

Mikäli videoiden katsominen todella olisi huolellista lukemista parempi tiedonvälityksen muoto, hovioikeuden kannattaisi tutustua kulloinkin muutoksenhaun kohteena olevaan tuomioon siten, että esittelijä lukisi sen kerran ratkaisukokoonpanolle ääneen. Mitä pidempi tuomio (tai vastavasti todistajankertomus), sitä hankalampaa sisällön omaksuminen ilman tekstiä kuitenkin olisi.

Kun litteroidun todistajankertomuksen kunkin sivun alkuun merkitään videotallenteen paikkaa vastaava kellonaika sekunnin tarkkuudella (esim. 55 min 30 s), voidaan litteroinnista esimerkiksi sanahaun avulla etsiä nopeasti ne kiistanalaiset kertomuksen kohdat, joiden osalta videon katsominen saattaa hovioikeudessa olla tarpeen. Litterointien avulla asianosaiset voisivat siis jo muutoksenhakemuksissaan ja vastauksissaan osoittaa tarkasti ne kohdat, joissa todistaja tai muu kuultava heidän mielestään on erehtynyt tai valehdellut. Mikäli pahoinpitelyjutussa olisi riitaa esimerkiksi vain siitä, oliko muutoksenhakija lyömisen ohella potkinut uhria, olisi videota turha katsoa alkuillan riidattomia tapahtumia koskevilta osin. Oikea kellonaika videosta löytyisi litteroinnin perusteella vaikkapa sanahauulla ”potki” tai ”potkaisi”.

Litterointien tuottama ajan ja vaivan säästö olisi luonnollisesti suhteutettava siihen panokseen, joka tarvitaan litterointien tuottamiseen. Tältä osin on syytä muistaa, että hovioikeuden kokoonpanoon kuuluu kolme jäsentä ja usein mukana on myös esittelijä, syyttäjä ja muutama valtion maksama avustaja. Tunnin tai parin ajansäästö istuntoajassa tarkoittaa näin ollen helposti yhden lakimiestyöpäivän suuruista säästöä. Kun yhden lakimiestyöpäivän kustannus valtiolle vastaa kahden tai kolmen sihteerityöpäivän kustannusta – puhumattakaan automaattisen puheentunnistuksen tuomista mahdollisuuksista, olisi litteroinnin tuotantokustannus varsin pieni verrattuna sen tarjoamiin säästömahdollisuuksiin. Litteroinnit vähentäisivät olennaisesti tarvetta katsoa videoita ainakaan kokonaan ja ne lyhentäisivät pääkäsittelyjen kestoja.

Mikäli käräjäoikeudessa annetut kertomukset rutiininomaisesti litteroitaisiin jutuissa, joissa pääkäsittely kestää viikkoja tai kuukausia ja myös sellaisissa pienemmissäkin jutuissa, jotka etenevät hovioikeuksiin, videoiden katselu hovioikeuksissa voitaisiin edellä selostetuin tavoin rajoittaa vain tiettyihin kertomusten kohtiin tai välttää kokonaan. Mikäli tekstit jaettaisiin hyvissä ajoin kaikille asianosaisille, saavutettaisiin huomattavaa työnsäästöä verrattuna tilanteeseen, jossa kiistanalaisia tai muita tärkeitä kertomusten kohtia jouduttaisiin etsimään videoilta tai videot katsottaisiin aina rutiininomaisesti kokonaisuudessaan.

Isojen juttujen erityisongelmat

Poikkeuksellisten suurten rikosasioiden käsittelyssä on ollut havaittavissa, ettei nykyistä rikosprosessia ja siihen liittyvää muutoksenhakujärjestelmää ole lainkaan luotu tällaisia juttuja varten. Jopa käräjäoikeuskäsittelyä laajemman pääkäsittelyn toimittaminen uudelleen hovioikeuksissa on tällaisissa asioissa oikeudenkäynnin kohtuullisen kokonaiskeston kannalta tuhoisaa.

Yhden mammuttjutun vaatima valtava panostus vaikuttaa aina tuomioistuinten käsittelyaikoihin myös yleisemmin.

Pahimmallaan isoissa jutuissa kuullaan yli sataa todistajaa tai muuta kuultavaa. Kuultavien kertomukset tallennetaan nykyisin äänitallenteina, mutta niitä ei tuomioistuimen toimesta kirjoiteta puhtaaksi (litteroida). Tuomioistuimen jäsenten ja asianosaisten on käytännössä tehtävä omia muistiinpanoja todistajien ja muiden kuultavien kertomuksista loppulausuntoja, toisten todistajien kuulemisia ja tuomion kirjoittamista silmällä pitäen. Pelkästään muistin varaan kertomusten sisältöä ei kuukausia kestävässä pääkäsittelyssä voi jättää.

Edellä todettu tarkoittaa sitä, että istuntosalissa tehdään vaihtelevilla tavoilla pahimmillaan kymmeniä erilaisia muistiinpanoja kuultavien kertomuksista. Käytännössä tämä lisää syyttäjien ja avustajien määrää salissa; yksi kuulee todistajaa ja toinen kirjaa kertomusta.

Viime aikoina on esiintynyt myös toimintamallia, jossa asianajotoimisto tilaa heti istuntopäivän päätteeksi kaikki kyseisen päivän äänitallenteet ja ne kirjoitetaan rutiininomaisesti asianajotoimistossa puhtaaksi. Toisten todistajien kuulemisessa ja loppulausunnoissa tukeudutaan näihin litterointeihin ja käytetään suoria sitaatteja niistä. Myös Valtakunnansyyttäjänvirasto on ainakin Aarnion juttukokonaisuudessa käyttänyt samaa toimintamallia jakaen teettämänsä litteroinnit myös käräjäoikeuden ja muiden asianosaisten käyttöön.

Oikeudenkäymiskaaren 22 luvun 9 §:n mukaan *”asiaa käsittelevässä tuomioistuimessa todistelutallenne on tarpeellisilta osin saatettava kirjalliseen muotoon (kirjallinen toisinto), jos tuomioistuimien katsoo sen edistävän asian käsittelyä. Tallenteesta voidaan valmistaa jäljennös taikka se voidaan saattaa kirjalliseen muotoon myös, jos asianosainen tai joku muu sitä pyytää”*. Käytännössä edellä mainittu säännös on jäänyt kuolleeksi kirjaimiksi siitä syystä, ettei tuomioistuimilla ole resursseja (sihteerityövoimaa) kertomusten litterointiin eikä myöskään varoja ulkopuolisten palvelujen ostamiseen.

Mikäli isoissa jutuissa kuultavien henkilöiden kertomukset järjestelmällisesti litteroitaisiin, säästettäisiin kaikkien sihteerijä kallispalkkaisempien toimijoiden (syyttäjät, avustaja ja tuomarit) resursseja ja nopeutettaisiin myös tuomion kirjoittamista. Nykyisin tuomion kirjoittaminen saattaa kestää kuukausia. Säästö sihteerityövoimassa ei siis ole tässä tapauksessa todellinen rahan eikä ajan säästö. Puheentunnistusohjelmien kehitys saattaa sitä paitsi tulevaisuudessa tehdä litteroitujen pohjatekstien tuottamisesta hyvinkin tehokasta, jolloin tekstinkäsittelijälle jäisi vain sovelluksen tuottamien tekstien tarkastus ja korjaaminen. Puheentunnistusohjelman liittämistä AIPA-järjestelmään tulisikin selvittää.

Pelkän videoiden katsomisen sijasta hovioikeusmenettelyä olisi siis tarkoituksenmukaisempaa kehittää siihen suuntaan, että hovioikeudessa voitaisiin tukeutua myös käräjäoikeudessa tehtyihin litterointeihin. Litterointeihin tutustuminen on nopein ja tarkin tapa tutustua todistajien kertomuksiin. Sanahaut ja muut hakuominaisuudet helpottavat oikeiden kohtien löytämistä pitkistä kertomuksista. Tarvittaessa todistajat voitaisiin kuulla uudelleen tai videot katsoa vain tiettyjen litteroinnin pohjalta kartoitettujen kiistanalaisten kohtien osalta.

Oikeudenkäyntien keston ja sujuvuuteen voitaisiin vaikuttaa siis myös keinoilla, jotka eivät kieltilta osin edellyttäisi edes lainsäädännön muuttamista. Oikeudenkäymiskaaren 22 luvun 9 § on jo olemassa. Sen soveltamiselle tulisi vain luoda aineelliset edellytykset.

Arviomuistiossa selostettu (s. 20) viittausmenettely tarkoittaa Ruotsissa sitä, että hovioikeuden kokoonpano katsoo videoita keskenään ilman asianosaisia ja asianosaiset palaavat sen jälkeen saliin antamaan loppulausuntonsa. Tämä järjestely ei juurikaan enää muistuta sitä keskitettyä ja välitöntä hovioikeusprosessia, jota Suomessa 1990-luvulla pidettiin ideaalina. Aarnio-jutun

tynnyriosion käsittelyssä viittausmenettelyn käyttäminen olisi tarkoittanut sitä, että kokoonpano olisi katsellut keskenään kymmeniä päiviä videoita ja asianosaiset olisivat kuukausien kuluttua palanneet saliin antamaan loppulausuntojaan. Litteroitujen kertomusten hyödyntäminen mahdollistaisi tällaisenkin kaikkien kannalta turhauttavan tilanteen välttämisen.

Välittömyyden illuusioon ripustautumisen ei tulisi olla esteenä sille, että myös litteroitujen kertomusten tuottaminen ja hyödyntäminen otettaisiin mukaan oikeudenkäyntien järjeistämisen keinovalikoimaan. Lukutaidon hyödyntämisellä on edelleen sijansa myös oikeudenkäynneissä. Vaikka 1990-luvun oikeudenkäyntiuudistuksissa lähes kaiken pitikin perustua suullisuuteen, aika lienee tässäkin suhteessa jo kypsä muutamille harkituille taka-askelille.

Julkisuus ja yksityisyyden suoja

Lainkäyttötoiminnan avoimuus ja julkisuus takaavat osaltaan oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumisen sekä samalla mahdollistavat tuomioistuinten vallankäytön kontrolloinnin. Oikeudenkäynnin julkisuus kuuluu oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin kulmakiviin ja perustuslain 21 §:ssä säädettyihin oikeusturvan lähtökohtiin. Käytännössä oikeudenkäyntien julkisuus toteutuu pääosin perinteisen median ja jossain määrin myös sosiaalisen median välityksellä.

Arviomuistiossa kaavailtu menettelytapa lisäisi käräjäoikeuden istuntojen videointia ja nostaisi videoidun materiaalin tärkeäksi oikeudenkäyntiaineistoksi hovioikeudessa. Oikeudenkäynnin julkisuuteen liittyvät tarpeet ja paineet kohdentuisivat siis keskeisesti videotallenteisiin. Nykyisinhän videotallenteita käytetään pääosin vain lapsiin kohdistuvia rikoksia koskevissa oikeudenkäynneissä, jotka yleensä muutenkin ovat salaisia.

Kun perinteisenkin median työn painopiste on siirtynyt verkossa julkaistaviin uutisiin, julkiset todistajien kuulemisista tehdyt videotallenteet saattaisivat tulevaisuudessa useinkin päättyä verkkoon uutisten yhteyteen. Videoita voitaisiin tämän jälkeen helposti jakaa myös sosiaalisessa mediassa, mikä saattaisi osaltaan johtaa kielteiseen ”maalittamiseen” ja muihin todistajan tai muun kuultavan yksityisyyttä loukkaaviin ilmiöihin.

Videoiden kasvava merkitys oikeudenkäyntiaineistona antaisi joka tapauksessa asian jatkovalmistelussa aiheen pohtia tarkasti, kuinka laajalti videoiden julkisuutta ja jakamista tuomioistuinten voidaan todistajien ja muiden kuultavien yksityisyyden suojan nimissä rajoittaa. Perustuslain mukaan käsittelyn julkisuus oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin elementtinä on turvattava lailla. Oikeudenkäyntien korostetun julkisuusintressin johdosta en pidä mahdollisena arviomuistiossa (s. 25) esitettyä ajatusta siitä, että käräjäoikeuksissa tehdyt videot olisivat niiden sisällöstä riippumatta pidettävä salassa. Esimerkiksi jutuissa, joissa kysymys on julkishallinnon korkeiden virkamiesten menettelystä tai väitetyistä laiminlyönneistä, vallankäytön kontrollointiin liittyvät näkökohdat puoltavat mahdollisimman laajaa julkisuutta myös videoiden osalta.

Kuten arviomuistiossa (s. 25) on todettu, voimassa olevan oikeudenkäynnin julkisuudesta yleisissä tuomioistuimissa annetun lain 13 §:n 2 momentin mukaan videotallenteesta tai siihen rinnastettavasta muusta kuva- ja äänitallenteesta voidaan antaa tieto luovuttamalla tallenne tuomioistuimessa nähtäväksi, jos tallenteen sisältö huomioon ottaen on syytä olettaa, että tiedon antaminen muulla tavoin voisi johtaa tallenteessa esiintyvien henkilöiden yksityisyyden suojan loukkaamiseen.

Edellä mainittu säännös tarjoaa melko matalalla kynnyksellä mahdollisuuden rajoittaa videoiden päätymistä verkkoon olettaen, ettei asiakas videotallenteita tuomioistuimessa katsoessaan samalla kuvaa niitä esimerkiksi kännykkäkamerallaan ja toimita tätä tallennetta tai osia siitä verkkoon.

Oikeudenkäyntien julkisuutta voitaisiin edistää yksityisyyden suojan (tässä tapauksessa lähinnä kasvojen suojan) kärsimättä, mikäli asiakkaalle voitaisiin tuomioistuimen tiloissa tapahtuvan videoiden katsomisen sijasta tai sen ohella luovuttaa sanatarkka litterointi todistajan kuulemisesta. Litteroinnit voisivat siis edistää myös oikeudenkäyntien julkisuutta. Ne eivät kuitenkaan yleensä olisi omiaan herättämään vastaavia ylilyöntejä kuin todistajan näkeminen videolla.